

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В.М.КОРЕЦЬКОГО**

На правах рукопису

ГРЕБЕНЮК ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 341.24

**ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ
(ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА)**

Спеціальність 12.00.11 - міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

КИЇВ - 1997

В.Г.

341

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00437429 (Т)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі міжнародного права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України

Науковий керівник - член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор ДЕНИСОВ ВОЛОДИМИР НАУМОВИЧ завідувач відділу міжнародного права Інституту держави і права ім.В.М.Корецького Національної академії наук України

Офіційні опоненти: - доктор юридичних наук, професор САНДРОВСЬКИЙ КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ професор кафедри міжнародного приватного та митного права Інституту міжнародних відносин Київського університету ім. Тараса Шевченка

- кандидат юридичних наук, доцент ЧАЛИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії

Провідна організація - Національна юридична академія України ім.Ярослава Мудрого, кафедра міжнародного права (м.Харків)

Захист відбудеться "14" листопада 1997р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.24.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Інституті держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України за адресою: 252001, м.Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту.

Автореферат розіслано "30" вересня 1997р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

УСЕНКО І.Б.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості тематики дисертації.

Нині міжнародне право є однією з головних гарантій прогресивного розвитку міжнародних відносин, зміцнення міжнародного правопорядку та юридичного закріплення досягнутих домовленостей у всіх сферах співробітництва. Серед міжнародних договорів, які складають основу сучасного міжнародного права, важливе місце посідають договори про взаємну правову допомогу, які покликані здійснювати міжнародно-правове регулювання відносин у сфері цивільного та кримінального права, сприяти співробітництву установ юстиції договірних держав.

В 1990р. Генеральна Асамблея ООН, беручи до уваги висновки VII Конгресу по запобіганню злочинності, на підставі узагальнення та аналізу існуючої світової практики ухвалила ряд типових договорів у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах. У відповідних резолюціях щодо ухвалення цих типових договорів Генеральна Асамблея ООН запропонувала державам-членам, якщо вони ще не встановили договірних відносин з іншими державами в галузі правової допомоги або якщо вони бажають переглянути існуючі договірні відносини, у всіх цих випадках брати до уваги типові договори.

Практична реалізація Україною міжнародної правосуб'єктності, необхідність входження до європейського правового простору вимагають врегулювання правових відносин з іноземними державами на якісно новому рівні, який би відповідав світовим та європейським стандартам.

З іншого боку, побудова в Україні правової держави гостро ставить проблему переоцінки посттоталітарних цінностей, докорінної зміни політико-правової системи, в центрі якої повинна бути людина як найвища соціальна цінність. Відтак, поряд з іншими, постає проблема розширення і, разом з тим, вдосконалення існуючої сьогодні договірної бази України у сфері міжнародної правової допомоги як такої, що безпосередньо стосується прав і свобод людини.

Все це свідчить, що дослідження сучасних договірних відносин України у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах є актуальним і буде сприяти кращому розумінню специфіки цієї сфери міжнародного співробітництва в науці міжнародного права, особливо з огляду на тенденції його нинішнього розвитку. Знання цих проблем має також велике практичне значення для України як держави, яка тільки

розпочала встановлення договірних відносин на дво- та багатосторонній основі з іншими державами у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах, і перед якою постали проблеми створення відповідаючих міжнародному праву дійових національно-правових механізмів регулювання цієї сфери міжнародних відносин.

У вітчизняній науці проблемам договірних відносин у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах практично не приділено уваги, хоча деяких їхніх аспектів торкались В.А.Гринчак, А.І.Дмитрієв, А.С.Мацко, А.Х.Олакі, Л.З.Павлик, В.А.Романюк, К.К.Сандровський, Н.І.Цись, М.Аль-Шбуль.

В радянській літературі ця проблематика була також представлена обмеженим колом авторів, що певною мірою обумовлювалось тим, що колишній СРСР відкидав співробітництво у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах з державами, які не належали до соціалістичної системи. Зокрема, досліджуваної нами теми у своїх працях торкались такі вчені, як А.І.Бастрикін, І.П.Бліщенко, М.М.Богуславський, Р.М.Валеев, А.С.Гавердовський, Л.М.Галенська, Н.В.Жданов, Г.В.Ігнатенко, І.І.Карпець, В.Г.Кисельов, Є.Г.Ляхов, Ю.А.Решетов, В.П.Шупилов.

В той же час, у західній літературі питанням взаємної правової допомоги присвячено досить багато наукових праць. Особливо слід відзначити американського вченого М.Аббея та англійця Д.Мак Кліна, які здійснили, на наш погляд, комплексний аналіз проблем взаємної правової допомоги. Але з огляду на специфіку предмету правової допомоги, її міжнародно-правові аспекти досліджувались у світлі законодавства та практики відповідних держав.

Слід також окремо зупинитись на перших дослідженнях проблематики, що розглядається, які були здійснені ще в ХІХ - на початку ХХст. Ф.Мартенсом, Д.Нікольським, І.Енгельманом, В.Даневським, Е.Шостаком, П.Казанським та В.Грабарем.

Все це свідчить про недостатню розробленість проблеми, пов'язаної з питаннями становлення та розвитку відносин у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах, механізмами та процедурами їх належного регулювання.

Мета та основні завдання дисертаційного дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз договірно-правової бази та національного законодавства, вітчизняного і зарубіжного наукового матеріалу та досвіду щодо міжнародних відносин у сфері взаємодопомоги у кримінальних

справах, а також вирішення на цій основі низки теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з механізмами міжнародно-правового регулювання цієї сфери відносин, відтак заповнення прогалин, що мають місце в науці та практиці міжнародно-правового співробітництва України з цієї проблематики.

Відповідно до цього в дисертаційному дослідженні зроблена спроба вирішити наступні основні завдання:

-дати наукове визначення міжнародної взаємодопомоги у кримінальних справах як специфічної форми відносин між державами;

-встановити основні етапи розвитку міжнародного співробітництва з питань взаємодопомоги у кримінальних справах та розкриття особливостей сучасних договірних відносин України у цій сфері;

-з'ясувати місце та роль договірних норм у сфері міжнародного співробітництва України з питань взаємодопомоги у кримінальних справах;

-проаналізувати загальні та спеціальні принципи сучасного міжнародного права, що регулюють відносини взаємодопомоги у кримінальних справах;

-виявити специфіку співвідношення міжнародних договорів України про взаємодопомогу у кримінальних справах та національного законодавства України;

-опрацювати проблеми, існуючі в договірній практиці України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах, та формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативної структури і змісту міжнародних договорів України та норм національного законодавства з досліджуваної тематики.

Об'єктом дисертаційного дослідження є міжнародні відносини України у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах.

Предметом дисертаційного дослідження є принципи і норми міжнародного права, зокрема міжнародні договори, на основі яких здійснюється і розвивається співробітництво держав у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах.

Методологічну основу дисертації становить концепція співробітництва держав у сфері кримінально-правових відносин, яка ґрунтується на загальновизнаних принципах міжнародного права і передбачає подальше поглиблення міждержавних відносин через розроблення, перш за все на двосторонньому та регіональному рівнях, відповідних конвенційних норм. Також у

дисертаційній роботі застосовувались загальноновизнані в правовій науці методи дослідження, засновані на філософії загальнонародських цінностей. Це, зокрема, такі методи як історичний, порівняльно-правовий, нормативний, формально-логічний, соціологічний, системний, метод моделювання, прогнозування та інші.

Теоретична і практична основа дисертаційного дослідження ґрунтується на працях вищезгаданих юристів-міжнародників та працях вчених, присвячених розвитку загальної теорії і практики міжнародного права. Зокрема йдеться про праці В.Г.Буткевича, М.В.Буроменського, В.А.Василенка, О.Ф.Висоцького, Т.П.Гревцової, В.Н.Денисова, В.І.Євінтова, Б.М.Клименка, В.М.Корецького, Д.Б.Левіна, І.І.Лукашука, Р.А.Мюллерсона, В.С.Семенова, К.К.Сандровського, А.М.Талалаєва, Г.І.Тункіна, Е.Т.Усенка, М.В.Яновського та ін.

В ході роботи над дисертацією використовувались також праці західних вчених: Д.Анцилотті, М.Андерсона, М.Бассіоні, Я.Броунлі, Л.Генкіна, Д.Гілберта, П.Гугенгейма, І.Івенса, Г.Кельзена, Д.Мура, Л.Оппенгейма, Е.Сімсона та інших.

При написанні дисертації були використані праці представників інших галузей права, перш за все загальної теорії держави і права, кримінального та кримінально-процесуального права, історії держави і права.

Крім того, були досліджені найважливіші міжнародно-правові документи: Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності із Статутом ООН 1970 р., рішення конгресів ООН з питань попередження злочинності та поведження з правопорушниками, резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Розглянуті також регіональні та двосторонні документи, серед яких Заключний акт Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р., європейські конвенції у сфері кримінального права, рекомендації та інші документи Комітету міністрів Ради Європи, двосторонні договори з питань взаємодопомоги у кримінальних справах ряду держав тощо.

Наукова новизна дисертації полягає як у самій постановці теми дослідження, так і в запропонованих рішеннях деяких її конкретних проблем. Вона є першим в Україні комплексним дослідженням міжнародно-правових механізмів співпраці України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах, в

якому на основі вивчення в історичному та порівняльному аспектах теоретичних і практичних проблем аналізуються сучасні форми та тенденції розвитку договірних відносин України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах.

Основними положеннями дисертаційної роботи, які характеризують її наукову новизну і виносяться на захист, є:

-визначення міжнародної взаємодопомоги у кримінальних справах як форми відносин взаємного співробітництва у галузі кримінального судочинства, яка полягає у виконанні на підставі міжнародних угод та національного законодавства певних дій, необхідних для здійснення іноземною державою правосуддя у конкретній справі;

-договірні відносини з питань взаємодопомоги у кримінальних справах мають динамічний характер і змінюються в залежності від розвитку політичних, економічних та соціальних відносин між державами;

-двосторонній та багатосторонній підходи до форм співробітництва у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах можна розглядати в якості перехресних стратегій, які, як правило, доповнюють одна одну;

-правовою основою міжнародних відносин у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах є міжнародні договори та національне законодавство як невід'ємна складова ефективної дії механізму міжнародно-правового регулювання;

-міжнародні договори України про правову допомогу, зокрема, як такі, що містять права і обов'язки громадян, можуть вважатися складовою частиною національного законодавства України, відтак регулювати відносини між суб'єктами внутрішньодержавних відносин України лише після офіційного оприлюднення;

-міжнародні договори України з питань взаємодопомоги у кримінальних справах, будучи джерелом національного законодавства України, мають безпосередньо використовуватись як державними органами України, так і приватними особами (фізичними та юридичними), які є учасниками процесу, для одержання доказів у кримінальній справі з метою захисту своїх законних прав та інтересів під час кримінального судочинства.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає у тому, що її положення дають змогу з'ясувати правову природу відносин у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах та

міжнародні і внутрішньодержавні механізми їх регулювання з точки зору розвитку міжнародного співробітництва України у цій сфері. У дисертації зроблено спробу визначити практичні кроки щодо подальшого удосконалення нормативної структури та змісту міжнародних договорів України про взаємодопомогу у кримінальних справах, відтак підняття на якісно новий рівень співпраці у цих питаннях.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його положення містять аналіз міжнародно-правових механізмів регулювання відносин взаємної правової допомоги у кримінальних справах з точки зору розвитку міжнародного співробітництва України у цій сфері.

Особливість цього співробітництва та механізмів його регулювання обумовлюється пов'язаністю відносин у сфері міжнародної правової допомоги з юрисдикцією-держав, отже з державним суверенітетом, наслідком чого є певний консерватизм у підходах різних країн до цієї проблематики. Таким чином, знання відповідних механізмів та тенденцій у їх розвитку має важливе значення для держав і, зокрема для України, та може сприяти більш високому рівню співробітництва при виробленні відповідних норм міжнародного права у цій сфері та гармонізації національного законодавства.

Відтак, основні положення дисертації та теоретичні висновки автора можуть бути використані відповідними державними органами України, до компетенції яких належать питання підготовки, укладення та виконання міжнародних договорів з питань взаємної допомоги у кримінальних справах, при підготовці законодавчих та інших нормативних актів з питань міжнародного співробітництва у кримінально-правовій сфері.

Крім того, у теоретичному плані робота може використовуватись в науково-дослідницьких цілях для подальшого вивчення і розробки проблем міжнародно-правового співробітництва у кримінальних справах та у навчальному процесі при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з міжнародного права, а також у викладанні курсу міжнародного права та спецкурсів з питань міжнародної правової допомоги.

Апробація, публікації та впровадження результатів дисертації. Дисертаційні положення обговорювались на засіданні відділу міжнародного права Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького. Її основні ідеї були викладені у 5 публікаціях.

Теоретичні аспекти роботи використовувались автором у процесі викладання навчального курсу “Міжнародне право”, зокрема при проведенні занять з теми “Міжнародно-правові засоби боротьби із злочинністю”.

Зазначені у дисертації підходи до вирішення проблем міжнародного співробітництва у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах використовувались МЗС України при підготовці та укладенні відповідних міжнародних договорів України, а також у роботі Європейського комітету з кримінально-правових проблем (CDPC) та Комітету Ради Європи з питань застосування європейських конвенцій у сфері кримінального права (PC - OC).

Структура дисертаційної роботи визначається з урахуванням предмету дослідження і складається із вступу, трьох глав, що об'єднують вісім параграфів, висновку та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи 190 сторінок. Список використаної літератури містить 296 джерел.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність і рівень дослідженості теми дисертації, визначається її мета і завдання, дається характеристика об'єкту, предмету та методології роботи, формулюється наукова новизна та викладаються основні положення, які виносяться на захист, а також показано теоретичне і практичне значення дисертації, вказується на її апробацію, публікації та впровадження результатів дослідження.

Перша глава “Міжнародна правова допомога як специфічна форма відносин між державами” присвячена аналізу юридичної природи та визначенню поняття міжнародної взаємодопомоги у кримінальних справах, а також становленню договірних форм і тенденціям розвитку міжнародного співробітництва України у цій сфері відносин.

В міжнародному праві поняття “правова допомога” набуло усталеного характеру. Воно широко вживається у дво- та багатосторонніх договорах, які укладаються між державами з метою врегулювання цивільних та кримінально-правових відносин. Незважаючи на загальноживаність цього поняття,

міжнародні договори про правову допомогу не містять його визначення.

В працях юристів-міжнародників, які досліджували цю проблему, визначенню “міжнародної правової допомоги” приділяється більш ретельна увага, що, на нашу думку, обумовлено не лише теоретичним, але більшою мірою і практичним значенням цього поняття.

Аналізуючи різні погляди на правову природу взаємодопомоги у кримінальних справах, дисертант виходить з того, що форми, відтак обсяг правової допомоги зазнають в процесі співробітництва між державами певних як кількісних, так і якісних змін. Загально визнаними, класичними формами правової допомоги є видача правопорушників (екстрадиція), а також допит осіб, одержання доказів, вручення документів. Віднедавна цей обсяг доповнюється більш сучасними формами як-то передачею провадження у кримінальних справах, передачею засуджених осіб, наглядом за умовно засудженими, обміном правовою інформацією тощо.

Певною мірою це обумовлює той факт, що сьогодні ні в теорії міжнародного права, ні у практиці міжнародного співробітництва не існує єдиного визначення поняття міжнародної взаємодопомоги у кримінальних справах. Кожне з існуючих визначень віддзеркалює лише ті чи інші підходи до інституту правової допомоги.

Таким чином, виокремивши найбільш важливі з характерних рис цього явища і логічно об'єднавши їх в єдине ціле, автор ставить за мету сформулювати по-можливості найбільш повне і точне визначення.

З огляду на це, під міжнародною взаємодопомогою у кримінальних справах дисертант розуміє відносини взаємного співробітництва між державами у галузі кримінального судочинства, які полягають у виконанні на підставі міжнародних угод та національного законодавства певних дій, необхідних для здійснення іноземною державою правосуддя у конкретній справі.

Розглядаючи проблему, яка досліджується, в історичному контексті, у дисертації звертається увага на те, що розвиток міжнародної правової допомоги та її договірних форм є віддзеркаленням загального процесу розвитку людства, виникнення та становлення держав, відтак світового співтовариства та світового правопорядку.

Певною мірою це стосується й історії розвитку сучасних взаємовідносин України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах, яку дисертант поділяє на два етапи. Перший етап

складають договори про взаємну правову допомогу, які укладались колишнім СРСР починаючи з 50-х років і закінчуючи розпадом СРСР. Другий - міжнародні договори України як незалежної держави. Для цілей цього дослідження такий поділ на етапи автор вважає найбільш доцільним.

У роботі підкреслюється, що важливою ознакою договорів про правову допомогу колишнього СРСР було те, що вони закріплювали принципи, які склались тривалий час у відносинах не лише держав соціалістичної системи, але і принципи, спільні для країн, що належали до різних політичних систем. Несучи в собі фундаментальну, основоположну ідею всієї системи міжнародного права, вони виступають критерієм законності у сфері міжнародного права. Водночас, втілюючись в конкретних положеннях договорів про правову допомогу, сприяють, як і у будь-яких міжнародних угодах з іншого предмету, здійсненню їх регулюючої функції. При цьому необхідною умовою їх застосування було врахування рівня розвитку як правових систем договірних сторін, так і їхнього однакового підходу до концептуальних проблем юрисдикційної компетенції держав. Серед інших, розуміння саме цих двох аспектів становить основну і необхідну умову ефективності норм цієї категорії договорів.

Важливим підсумком аналізу першого етапу розвитку є те, що саме міжнародний договір став основною формою правового співробітництва СРСР з іншими зарубіжними державами.

Як загальна, у цей період затвердилась форма договору, який за своєю нормативною структурою та змістом регулював широке коло питань, що належать до різних галузей права: цивільного, сімейного, кримінального. Ці договори, з одного боку, хоч і не так детально регулювали той чи інший інститут окремої галузі права з огляду на їхній універсальний предмет, все ж з іншого - створили стабільну міжнародно-правову базу для забезпечення ефективного співробітництва держав по наданню взаємної правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах.

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року перед нею постало питання створення власної договірно-правової бази в різних напрямках міжнародного співробітництва, зокрема у сфері кримінально-правових відносин.

Першою і найважливішою проблемою, яка виникла в цьому напрямку перед Україною, було її ставлення до угод про взаємну правову допомогу колишнього СРСР.

Позитивне вирішення питання про правонаступництво України щодо згаданих угод мало, на думку автора, два основних наслідки. По-перше, за відсутності власної договірно-правової бази це дало можливість забезпечити належне врегулювання міжнародно-правовими засобами відносин України з іноземними країнами у різних галузях правового співробітництва. По-друге, ці договори стали відправною точкою, з якої почалась робота, пов'язана із створенням власної договірно-правової бази з питань взаємної правової допомоги.

Пріоритетність країн, з якими Україна укладає міжнародні договори про взаємну правову допомогу визначається рівнем розвитку взаємовигідних партнерських відносин з ними, об'єктивним наслідком чого є зростання рівня міграційних процесів, що з необхідністю вимагає врегулювання міжнародно-правовими засобами цивільних та кримінально-правових відносин за участю іноземного елемента.

Природно, що при укладенні нових договорів враховувались практика і досвід, які були накопичені у цій сфері співробітництва колишнім СРСР. Відтак, в цей період як загальна перевагає запозичена з досвіду правового співробітництва країн колишньої соціалістичної системи форма, нормативна структура та зміст договору, до предмету якого входять як цивільні, так і кримінально-правові відносини. Певно, що значного впливу на це мав той факт, що перші договори про взаємну правову допомогу Україна уклала з державами, які раніше належали до соціалістичної системи.

Незважаючи на незмінність старих договірних форм та основної мети договорів про взаємну правову допомогу, вони одержують новий зміст, який враховує не лише існуючі відносини між державами, але і тенденції в їхньому розвитку, що сприяє стабільності договору та ефективному застосуванню його положень. На нашу думку, саме в такому аспекті і, зокрема з урахуванням світових тенденцій до підвищення ефективності захисту основних прав і свобод людини, слід розглядати включення до договорів про правову допомогу з Молдовою (ст.53) та Латвією (ст.55) положень, згідно з якими не допускається екстрадиція, якщо запит стосується злочинів, що мають політичний характер або є злочинами, пов'язаними з порушеннями військових обов'язків.

У контексті проблеми ефективності механізмів міжнародно-правового регулювання в дисертації розглядається питання форм співробітництва і, зокрема, відносних переваг

двосторонніх та багатосторонніх договорів у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах.

Зауважується, що хоча кожна форма має свої переваги та недоліки, двосторонній і багатосторонній підходи не є взаємовиключними. Не дивлячись на те, що вони можуть суттєво розрізнятися за своєю спрямованістю, кожна з форм сприяє зміцненню систем кримінального правосуддя та підвищенню ефективності міжнародної правової допомоги.

Підсумовуючи аналіз розвитку договірних відносин України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах на сучасному етапі, дисертантом відзначається, що він тісно пов'язаний з загальним процесом розвитку відносин у цій сфері, відтак є віддзеркаленням загальних тенденцій та досвіду взаємовигідного, рівноправного співробітництва.

Незважаючи на певні прогалини, які мають місце в процесі розвитку договірно-правової бази України з питань взаємодопомоги у кримінальних справах, можна говорити про початок створення міцної стабільної системи міжнародних договорів у цій сфері, які служать гарантією законності і правопорядку як у міжнародно-правових, так і у внутрішньодержавних відносинах. Важливо, що на цьому етапі Україною враховується не лише радянський, але і світовий досвід.

У другій главі дисертації "Правові засади і механізми регулювання міжнародних відносин України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах" досліджуються нормативна структура та зміст відповідної категорії договорів, розглядаються механізми правового регулювання діяльності відповідних державних органів та здійснення процедур надання взаємодопомоги, аналізуються принципи регулювання відносин у цій сфері співробітництва відповідно до сучасного міжнародного права.

Дисертант виходить з того, що сьогодні міжнародний договір є самою поширеною правовою формою у різних напрямках міждержавних відносин, зокрема у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах. Саме за допомогою міжнародних договорів найбільш повно здійснюється співробітництво держав у цій сфері, знаходять своє закріплення відповідні відносини між ними.

Цьому сприяє сам спосіб укладення договору. Міжнародні договори укладаються в ході переговорів між заінтересованими державами, на міжнародних конференціях тощо. Під час

переговорів робляться взаємні поступки, досягаються компроміси з урахуванням взаємних потреб, інтересів і прав суверенних держав. В результаті у міжнародному договорі, укладеному у відповідності з основними принципами міжнародного права, знаходить свій найкращий вияв принцип державного суверенітету і узгодженого врегулювання питань, в яких зацікавлені держави.

Разом з тим, міжнародні договори сприяють не лише здійсненню зовнішніх функцій держави, але і відіграють важливе значення у регулюванні відповідних внутрішньодержавних відносин. За допомогою міжнародного договору держави визначають не лише свої взаємні права і обов'язки, але також права і обов'язки своїх фізичних та юридичних осіб. Найбільшою мірою, на думку дисертанта, це стосується міжнародних договорів про правову допомогу, що з практичної точки зору зумовлюється особливостями нормативної структури та змісту цієї категорії договорів.

В дисертації обґрунтовується положення, що у сфері кримінально-правових відносин міжнародний договір є джерелом не лише міжнародного права, але і формою регулювання внутрішньодержавних кримінально-правових, зокрема, процесуальних відносин. У зв'язку з цим автор вважає, що міжнародний договір може бути і є джерелом національного права. Адже, законодавець у багатьох випадках допускає безпосереднє, пряме застосування міжнародних договорів внутрішньодержавними органами: виконавчими, судовими та іншими. Зокрема, стосовно міжнародних договорів про взаємодопомогу у кримінальних справах таке застосування передбачено ст.31 Кримінально-процесуального кодексу України.

У контексті питання про нормативний зміст міжнародних договорів України про взаємодопомогу у кримінальних справах дисертантом розглядається низка положень нині чинних міжнародних договорів України з точки зору їхньої відповідності загальноприйнятій світовій практиці. Зокрема, аналізуються положення стосовно "подвійної кримінальності", захисту публічного порядку України при виконанні запитів іноземних держав, захисту прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, прав запитуваної та запитуючої держав тощо.

Так, аналіз міжнародно-правових механізмів та норм національного законодавства України, покликаних регулювати порядок зносин установ юстиції договірних держав, а також

практики їх застосування, дозволив виокремити в дисертації пов'язану з цим важливу проблему, якій у вітчизняній літературі не приділялось жодної уваги. Мова йде про можливість застосування положень договорів з метою отримання доказів приватними особами, а саме - обвинуваченими та підсудними.

При вирішенні цього питання, автор виходить з відсутності примусових за своїм характером альтернативних засобів для одержання доказів з-за кордону, що є у розпорядженні обвинуваченого чи підсудного у кримінальній справі. Пряма заборона або неможливість, що випливає із змісту норм договору, використання міжнародних договорів про взаємодопомогу у кримінальних справах обвинуваченими та підсудними зачіпає суттєву проблему про право останніх на захист, відтак дотримання принципу рівності прав учасників судового розгляду.

Стаття 261 Кримінально-процесуального кодексу України, яка закріплює цей принцип, передбачає, що обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, а також цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники у судовому розгляді користуються рівними правами по представленню доказів, участі в дослідженні доказів і заяві клопотань. Порівняльний аналіз цієї статті із положеннями договорів, які регулюють порядок зносин при наданні допомоги у кримінальних справах, дозволяє виявити колізію між принципом рівності прав учасників судового розгляду з одного боку та відповідними нормами міжнародних договорів про взаємодопомогу у кримінальних справах - з іншого.

Суть цієї колізії полягає в тому, що обвинувач, будучи установою юстиції, має потенційну можливість безпосередньо звернутись, у разі необхідності, із запитом про надання правової допомоги до іноземної держави. Проте, обвинувачений чи підсудний має здійснювати це не безпосередньо, а через установу юстиції, до компетенції якої, як правило, входить здійснення переслідування особи, що має намір заявити клопотання про отримання доказів з-за кордону. В характері такого механізму і закладена, на погляд автора, потенційна можливість порушення прав обвинуваченого чи підсудного.

З урахуванням цього у дисертації робиться висновок, що міжнародні договори України про взаємодопомогу у кримінальних справах, будучи джерелом національного права, та з урахуванням положень ст.43 (щодо прав обвинуваченого), ст.261 (щодо рівності прав учасників судового розгляду) та ст.263 (щодо прав підсудного) Кримінально-процесуального Кодексу

України, можуть використовуватись приватними особами (фізичними та юридичними), які є учасниками процесу, для одержання доказів у кримінальній справі з метою захисту своїх законних прав та інтересів під час кримінального судочинства.

Підсумовуючи аналіз нормативного змісту міжнародних договорів України про взаємодопомогу у кримінальних справах, в роботі зазначається, що правові механізми, які містяться у цих договорах і є спільними для всіх видів таких договорів - про екстрадицію, про передачу провадження, про взаємну допомогу, про передачу засуджених осіб тощо, значно полегшують міжнародне співробітництво з питань взаємодопомоги у кримінальних справах. При цьому, норми договорів базуються на загальноприйнятих принципах, які існують і застосовуються у відповідній міжнародній практиці.

Досліджуючи принципи регулювання відносин взаємодопомоги у кримінальних справах дисертант підкреслює, що будучи важливими правилами поведінки суб'єктів міжнародного спілкування вони являють собою фундаментальну, основоположну ідею всієї системи міжнародного права, котра має свій прояв через сукупність норм права і виступає в якості системоутворюючого моменту. Завдяки цим характерним рисам, принципи міжнародного права водночас виступають як критерій законності поведінки держав та правомірності договорів, що укладаються ними.

З урахуванням теми дисертації в роботі дається класифікація принципів, що регулюють відносини міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. Погоджуючись з більшістю авторів, дисертант виділяє серед них основні, загальні принципи, котрі характеризуються як загальновизнані норми, що мають найбільше значення для рішення головних проблем міжнародних відносин. Дія цих принципів поширюється на всю сферу сучасного міжнародного права. Разом з тим існує й інша група принципів - спеціальні принципи, які характеризуються більш вузькою сферою застосування, що визначається специфікою предмету міжнародно-правового регулювання.

Особливу увагу автор приділяє принципу "подвійної кримінальності". Своє юридичне закріплення цей принцип знайшов як в міжнародних угодах, так і в національному законодавстві та судовій практиці багатьох країн. Зокрема цей принцип закріплено в ст.2 Європейської конвенції про екстрадицію, ст.54 Договору про правову допомогу з Латвією, ст.60 Договору з Польщею, ст.58 Договору з Молдовою та у всіх інших двосторонніх договорах України про взаємну правову

допомогу. Гарвардський інститут міжнародного права та Л.Оппенгейм відстоювали думку, що жодна особа, чії дії не є злочином згідно з кримінальним законом як держави, яку просять здійснити екстрадицію, так і держави, яка вимагає екстрадицію, не повинна видаватись.

Але, проблема полягає у доцільності поширення принципу подвійної кримінальності на інші види правової допомоги. У цьому зв'язку автор висловлює думку, що в даному випадку держава, яка задовольняє прохання про допомогу, ніяк не обмежує права особи, дії якої були підставою для порушення кримінального переслідування.

Враховуючи це, робиться висновок про недоречність норми ст.542 проекту Кримінально-процесуального Кодексу України, яка встановлює правило подвійної кримінальності щодо видів правової допомоги, які не пов'язані з видачею.

Існування такої норми практично значно звузить можливості співробітництва у сфері правової допомоги, так як положення міжнародних договорів України про взаємодопомогу у кримінальних справах не містять норм щодо незастосування принципу, що розглядається, до видів правової допомоги, не пов'язаних з видачею.

У третій главі "Міжнародні договори України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах і внутрішнє законодавство України" досліджуються питання дії міжнародних договорів про взаємодопомогу в кримінальних справах у внутрішньому правопорядку України та виникаючі у зв'язку з цим проблеми законодавчого забезпечення виконання договорів.

Вирішення цілого ряду проблем співвідношення норм міжнародних договорів і внутрішньодержавного права не може бути успішним без з'ясування моменту остаточного втілення узгодженої і взаємообумовленої волі держав-учасників договору в конвенційні норми міжнародного права.

У цьому контексті в дисертації розглядається спектр триваючих в міжнародно-правовій літературі з XIX століття підходів до проблеми ратифікації договорів, які є майже полярно протилежними, починаючи від доктрини про набуття договором чинності з моменту його підписання, до погляду на вже підписаний договір як на проект, відтак на набуття ним чинності після обміну ратифікаційними грамотами.

Заключні положення всіх укладених Україною міжнародних договорів про взаємодопомогу у кримінальних справах містять норми щодо їх ратифікації. Необхідність такої ратифікації

зумовлена двома причинами. Перша за своєю природою має національно-правовий характер і ґрунтується на п.п.б) п.2 ст.7 Закону “Про міжнародні договори України”, так як безсумнівно, що до предмету міжнародного договору про правову допомогу входять права і свободи громадян. Друга має міжнародно-правовий характер і ґрунтується на положеннях самих договорів щодо їхньої обов’язкової ратифікації.

В дисертації зазначається, що необхідною умовою набуття договором чинності, але вже в національно-правовому аспекті, є його опублікування в офіційних друкованих органах.

Автор дотримується думки, що лише після офіційного оприлюднення міжнародні договори України про правову допомогу, зокрема, як такі, що містять права і обов’язки громадян, можуть вважатися складовою частиною національного законодавства України, відтак регулювати відносини між суб’єктами внутрішньодержавних відносин України.

З огляду на зазначений підхід вбачається обов’язковим поряд з опублікуванням закону про ратифікацію міжнародного договору про взаємну допомогу у кримінальних справах оприлюднювати в офіційних друкованих органах і текст відповідного договору, що нині не робиться. Таке спільне оприлюднення означало б пряму санкцію ввести в дію у внутрішньодержавній сфері положення договору з моменту набуття ним чинності.

У випадках же, коли для реального виконання положень договору необхідне вжиття певних заходів законодавчого характеру доцільно поряд із законом про ратифікацію і текстом міжнародного договору оприлюднювати і відповідні нормативні акти, що вносять необхідні зміни і доповнення до чинного кримінально-процесуального законодавства України. Строк набуття ними чинності також повинен збігатись з моментом набуття чинності міжнародного договору про взаємну допомогу у кримінальних справах.

В умовах нині існуючої практики укладення міжнародних договорів України про взаємну допомогу у кримінальних справах їхнє офіційне оприлюднення є обов’язковим і з урахуванням того, що ці договори після ратифікації набувають силу, рівнозначну силі внутрішньодержавного закону і безпосередньо застосовуються суб’єктами національного права України.

Реалізація вищезазначеної тези має сприяти встановленню очевидного і нерозривного взаємозв’язку між зобов’язаннями

України за міжнародними договорами про правову допомогу у міжнародно-правовій сфері та засобами їх виконання в межах внутрішнього правопорядку, а у кінцевому рахунку удосконаленню практики виконання міжнародних договорів України про взаємну допомогу у кримінальних справах.

В роботі аналізуються випадки, коли для належного виконання ратифікованого міжнародного договору України про взаємну допомогу у кримінальних справах вимагається внесення певних змін і доповнень до внутрішнього кримінально-процесуального законодавства, які можуть бути віддалені у часі від моменту набуття договором чинності та, відповідно, настання міжнародних зобов'язань.

Один із шляхів вирішення цього питання може полягати у попередніх змінах і доповненнях українського кримінально-процесуального законодавства у відповідності з нормами договору про взаємну допомогу у кримінальних справах ще до його підписання чи ратифікації. Можливість здійснення таких заходів впливає із ст.18 Закону України "Про міжнародні договори України", яка передбачає, як зазначалось, внесення пропозицій про прийняття відповідного внутрішньодержавного акту.

В результаті проведення такої роботи може провадитись кваліфікований юридичний аналіз договору в порівняльному аспекті з чинним законодавством, відтак виявляться всі розбіжності, що мають місце між ними. У випадку ухвалення рішення про доцільність укладення договору та, відповідно, певних змін у законодавстві розбіжності можуть бути попередньо усунуті у встановленому законодавчому порядку.

Належне врегулювання всього комплексу питань взаємодопомоги у кримінальних справах вимагає подальшого вдосконалення проекту Кримінально-процесуального Кодексу України. Цей документ повинен містити в собі норми, які б відповідали реальним процесуальним правовідносинам, що виникають у зв'язку з постійним розвитком співробітництва з питань взаємної допомоги у кримінальних справах.

З урахуванням вимог загальних принципів міжнародного права та тенденцій до подальшого поглиблення міжнародних відносин у цій сфері, зокрема між державами-членами Ради Європи, таке вдосконалення має бути спрямоване, перш за все, на підвищення ефективності регулювання кримінально-процесуальних відносин, що виникають у процесі виконання міжнародних зобов'язань через доповнення, деталізацію та зміни вже існуючих кримінально-процесуальних норм.

По-друге, - на створення у відповідності з міжнародними зобов'язаннями таких нових норм права, які б виключали можливість самим бути підставою для відмови у наданні правової допомоги.

Нарешті, робота над подальшим вдосконаленням повинна враховувати необхідність повного і детального врегулювання можливих колізій кримінально-процесуального законодавства України та положень міжнародних договорів у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах шляхом зазначення у чинному законодавстві порядку вирішення колізійних випадків.

У висновку узагальнюються результати дисертаційного дослідження, визначено дві основні тенденції у розвитку міжнародних відносин України з питань взаємодопомоги у кримінальних справах. По-перше, це збільшення кількості укладених договорів і, по-друге, ускладнення їх регулюючої функції. Перша тенденція обумовлюється не лише фактором часу, але і збільшенням обсягу та ускладненням структури міжнародно-правових зв'язків держав. Виникнення нових форм правового співробітництва держав, як наприклад передача засуджених осіб чи боротьба з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, з необхідністю веде до появи нових форм договорів, предмет яких покликаний регулювати нові відносини між державами.

Водночас ускладнення регулюючої функції міжнародних договорів про взаємну правову допомогу є найбільш важливою тенденцією в розвитку договірної практики, в якій постійно має віддзеркалюватись ускладнення об'єктів міжнародно-правового регулювання, а також цілей і завдань, які висуваються об'єктивним ходом міжнародного розвитку.

Основні положення дисертації викладені у таких працях:

1. Проблеми законодавчого забезпечення міжнародних договорів України про правову допомогу // Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. -Київ, 1996. -С.101-103.

2. Спільними зусиллями проти злочинності. Проблеми приєднання України до європейських конвенцій в галузі кримінального права // Політика і час. -1994. -№12. -С.45-46.

3. Проблеми та перспективи розвитку договірних відносин України у сфері правового співробітництва // Адвокат. -1996. - №2. -С.12-14.

4. Деякі питання правової допомоги між державами СНД // Проблемы нормативного регулирования деятельности органов предварительного расследования в условиях формирования Украинского правового государства: Кратк. тез. докл. и науч. сообщ. региональной научно-практической конференции. -Никополь, 1994. -С. 99-101.

5. Договори про правову допомогу в міжнародно-правовій практиці України// Актуальные проблемы становления государственности в Украине: Кратк. тез. докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конференции молодых ученых и соискателей. - Харьков: Нац. юрид. акад. Украины. -1995. -С.9.

* * *

Гребенюк В.М. Договірні відносини України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах (теорія і практика). -Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук із спеціальності 12.00.11 - міжнародне право. -Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено дослідженню становлення та розвитку договірних відносин України у сфері взаємодопомоги у кримінальних справах. В ній розкрито поняття взаємодопомоги у кримінальних справах, розглядаються питання міжнародного договору як основного засобу регулювання відносин у цій сфері співробітництва, відповідні принципи міжнародного права, а також проблеми чинності міжнародних договорів про взаємодопомогу у кримінальних справах у внутрішньому правопорядку України.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, договірні відносини, міжнародні договори України про взаємодопомогу у кримінальних справах, співвідношення міжнародного і національного права.

Hrebenyuk V.M. Treaty Relations of Ukraine in the Field of Mutual Assistance in Criminal Matters (Theory and Practice). -Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Science (Law), speciality 12.00.11 - International Law. -V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 1997.

The dissertation is devoted to scrutinized analysis of establishment and development of treaty relations of Ukraine in the field of mutual assistance in criminal matters. In this work the author examines definition of international mutual assistance in criminal matters, problems of international treaty as the means of regulation of relations in this domain of cooperation, respective principles of international law and problems of international treaties operation in the area of mutual assistance in criminal matters in the domestic law of Ukraine.

Key words: international judicial assistance, treaty relations, international treaties of Ukraine on mutual assistance in criminal matters, coordination of international law and domestic law.

Гребенюк В.М. Договорные отношения Украины в сфере взаимопомощи по уголовным делам (теория и практика). -Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 - международное право. -Институт государства и права им. В.М.Корецкого НАН Украины, Киев, 1997г.

Диссертация (рукопись) посвящена исследованию становления и развития договорных отношений Украины в сфере взаимопомощи по уголовным делам. В ней раскрываются понятие взаимопомощи по уголовным делам, рассматриваются вопросы международного договора как основного средства регулирования отношений в этой сфере сотрудничества, соответствующие принципы международного права, а также проблемы действия международных договоров о взаимопомощи по уголовным делам во внутреннем правопорядке Украины.

Ключевые слова: международная правовая помощь, договорные отношения, международные договора Украины о взаимопомощи по уголовным делам, соотношение международного и национального права.

321554

Навч.-вид. 066. Тираж 100. Формат 60×84 1/14. Папір для офсетного друку.
Др. офс. Ум. др. л. 1.0. Підп. до др. 22.08.97. Зам. 0-4795.

Видавництво «Преса України».

AB 38.615